

HEBRAIZMI U GOVORU ZAGREBAČKIH JEVREJA I NE-JEVREJA

Uvod

Za etnološko proučavanje Jevreja u Dijaspori od velikog je značaja proučavanje jezika kojim se Jevreji služe u pojedinim zemljama. Hiljadugodišnji prisni kontakt Jevreja s drugim narodima doveo je do toga da su Jevreji ne samo primili jezik tih naroda nego su i u tim jezicima ostavili tragove svoga hebrejskoga jezika, koji su se održali do današnjeg dana.

Iz mješavine hebrejskoga s drugim jezicima nastali su neki zanimljivi dijalekti tih jezika, među kojima je pored „ladina“, jezika španskih Jevreja, najzanimljiviji „jidiš“, dijalekt njemačkih Jevreja, koji pored njemačkih i slavenskih elemenata sadrži veoma mnogo hebrejskih. Ta jezička mješavina, koju danas možemo smatrati književnim jezikom, jer postoji ogromna literatura napisana tim jezikom, raširena je uglavnom u Istočnoj Evropi, odakle se proširila u sve one zemlje kuda su emigrirali Jevreji iz Istočne Evrope, osobito u Sjevernu Ameriku i Izrael. Većina riječi u „jidišu“ su njemačke, a i gramatička pravila odgovaraju njemačkoj gramatici. Postoje dvije grupe „jidiša“, koje se među sobom nešto razlikuju: zapadni „jidiš“, koji se govori u zapadnoj Slovačkoj i u susjednim krajevima Mađarske, te u sjeverozapadnoj Poljskoj, i istočni „jidiš“, kojim se služe Jevreji u istočnoj Slovačkoj, Potkarpatskoj Rusiji, istočnoj Mađarskoj, Poljskoj i Rusiji.

Na teritoriju Hrvatske i Slavonije nije „jidiš“ nikada bio raširen, mada su pojedinci, došljaci iz istočnih krajeva, govorili među sobom tim jezikom. Od tih Jevreja primili su i drugi Jevreji neke specifične izraze, uglavnom hebrejskog porijekla, tako da su elementi „jidiša“ pomalo doprli u svakodnevni govor naših Jevreja, koji su se u prošlosti među sobom služili gotovo isključivo njemačkim jezikom. Taj jezik, ili bolje rečeno dijalekt hrvatskih Jevreja nije zapravo bio „jidiš“, nego njemački, ali je bio protkan nizom hebrejskih izraza, dijelom takvih koji se nijesu dali prevoditi na njemački, a još manje

na hrvatski jezik. Tek kasnije, i to početkom ovoga stoljeća, kada hrvatski Jevreji počinju sve više govoriti hrvatskim jezikom, gube se pomalo ovi hebraizmi, ali velik broj njih se ušćuvalo do danas.

Ovdje treba podsjetiti na neke historijske momente iz prošlosti zagrebačkih Jevreja, o čijem jeziku je zapravo govor u ovoj studiji. Prvi Jevreji su se naselili u Zagrebu već u Srednjem vijeku, i u to doba je u Zagrebu postojao veoma bujan jevrejski život. O jeziku tih prvih zagrebačkih Jevreja ne znamo ništa, ali je vjerojatno da su i oni, poput svoje braće u susjednim zemljama, govorili „jidiš“. Od XVI do XVIII stoljeća nije bilo Jevreja ni u Zagrebu, ni u ostaloj Hrvatskoj. Tek koncem XVIII stoljeća naseljuju se nakon 200 godina ponovo pojedini Jevreji u Zagrebu. Došli su većim dijelom iz Gradišta (Burgenland) i iz susjednih krajeva Mađarske. Iz sačuvanih dokumenata vidimo da su se služili njemačkim jezikom, i to književnim njemačkim jezikom, no nema sumnje da su u svom svakodnevnom govoru upotrebljavali velik broj hebrejskih izraza, isto tako kao što su ih upotrebljavali oni Jevreji koji su govorili „jidiš“. God. 1806 osnovana je u Zagrebu jevrejska općina i otsada dolaze Jevreji u sve većem broju u Zagreb. Oni dolaze iz Mađarske, Češke, Moravske, Slovačke, Austrije, ponešto iz Poljske i Italije (Trst). Tek pred Prvi svjetski rat dolaze pojedinačni Sefardi iz Bosne u Zagreb. Njihov je broj sve do god. 1918 veoma malen.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata dolazi u Zagreb val izbjeglica iz austro-ugarskih pokrajina, koje su ugrožene ratnim akcijama, osobito iz Mađarske i Poljske. God. 1917—18 dolazi s ruskim emigrantima i ponešto Jevreja. Međutim, tek nakon završetka rata počinje u Zagrebu imigracija Jevreja većega stila. Oni dolaze iz Čehoslovačke, Austrije, Rumunjske, Poljske i drugih zemalja, osnivaju u Zagrebu tvornice i trgovačka poduzeća, te igraju vidnu ulogu u privrednom životu Zagreba, jednog od najjačih trgovačkih centara novoosnovane Jugoslavije,

Mi vidimo, dakle, da je jevrejsko stanovništvo Zagreba došlo ovamo iz najrazličitijih zemalja. Sve te pojedine grupe donijele su sa sobom i svoje jezičke specifičnosti. Iako se nije razvio neki specifični dijalekt zagrebačkih Jevreja, ipak su svi ti došljaci donijeli sa sobom neke jezičke elemente, koje su vremenom prihvatili i drugi. Tako su se u jeziku zagrebačkih Jevreja udomaćili brojni hebrejski izrazi, koji su se ušćuvali još i u vrijeme kada su zagrebački Jevreji već odavno napustili njemački jezik kao jezik svakodnevnog saobraćaja, prešavši jednostavno na hrvatski jezik.

Interesantna je činjenica da su neki od tih hebraizama prešli i u jezik zagrebačkog nejevrejskog stanovništva, jednako kao što to vidimo i u nekim drugim gradovima (Beč, Berlin itd.), Putevi, kojima su ti hebrejski elementi doprli u hrvatski jezik, različiti su i o njima će još biti opširnije govor.

U novije vrijeme nestaje opet sve više upotreba hebraizama u jeziku zagrebačkih Jevreja, čak i razumijevanje većine izraza, koji su nekoć bili opće poznati, nestaje pomalo. Sačuvali su se dobrim di-

jelom izrazi koji se odnose na religiju i na cionizam odnosno na Izrael. Upravo to nestajanje hebraizama iz jezika zagrebačkih Jevreja nalaže nam da ovom predmetu posvetimo ovu studiju, koja naravno nema pretenzije da bude potpuna, to više što o tom predmetu ne postoje nikakvi prethodni radovi. To je i razlog što u ovom radu nisu citirani nikakvi drugi radovi, — naprosto zato što takvih radova nema. Jedina literatura, kojom se autor poslužio, jesu hebrejski rječnici i enciklopedijska djela (Jüdisches Lexikon i Encyclopaedia Judaica). Sve ostalo zabilježio je autor na osnovu svog ličnog iskustva i sjećanja, koje seže pola stoljeća unatrag.

Ova će studija možda pridonijeti razumijevanju niza izraza ne samo u jeziku zagrebačkih Jevreja, nego i u govoru pojedinih ne-Jevreja, koji se iz dana u dan služe hebrejskim izrazima, čije značenje im nije sasvim jasno. Time ova studija postaje prilog ne samo judaistici nego i slavistici.

Na kraju treba istaknuti da je ovdje govor samo o onim hebraizmima kojima se služe zagrebački Aškenazi i da su ostavljeni po strani svi oni hebrejski izrazi koje susrećemo u govoru naše zagrebačke sefardske braće.

Svrha upotrebe hebraizama

Razmotrimo ponajprije pitanje: Iz kojeg razloga upotrebljavaju zagrebački Jevreji u svojem govoru hebrejske izraze?

U prvom redu upotrebljavaju oni takve izraze za označivanje specifičnih jevrejskih pojmova, koji se ne daju prevesti na hrvatski jezik. Ovamo idu nazivi jevrejskih blagdana, nadalje liturgijski pojmovi kao nazivi molitava i drugih religioznih ceremonija, svadbenih i pogrebnih obreda i sl., te novostvoreni pojmovi u vezi sa cionizmom i životom u Izraelu.

U drugu grupu idu oni hebraizmi koji bi se doduše dali prevesti na hrvatski jezik, ali koji time gube velik dio svoga specifičnoga značaja. Tako na pr. glasi doslovni prijevod hebrejske riječi „gevura” — „snaga”, „istrajnost”, a opet osjeća svaki Jevrejin fino nijansirano značenje hebrejskoga izraza, koje se ne može izraziti drugim jezikom. Ili riječ „sehel” znači hrvatski „razbor”, „pamet”, ali hebrejski izraz označuje ipak neku specijalnu formu razbora, itd. U ovu grupu spada niz apstraktnih pojmova, niz pojmova iz jevrejskog folklora, čitav niz izraza iz trgovačkog života, mnoge popularne uzrečice itd.

Treća grupa obuhvata pojmove iz svakodnevnog života, koji bi se bez daljega dali prevesti na svaki drugi jezik i koji time ne bi izgubili ništa od svoga efekta. Njima se Jevreji služe iz hiljadugodišnje navike, a ponekad i s namjerom da ih nejevrejska okolina ne razumije. Upotreba tih izraza postaje danas sve rjeđa.

Uopće se opaža da upotreba hebraizama nestaje u posljednjih 20 do 30 godina sve više iz govora zagrebačkih Jevreja. Stara generacija, koja se tim izrazima još obilno služila, gotovo je već sasvim

nestala, a nova generacija zazire iz različitih razloga od tih izraza. Dva najvažnija razloga za to jesu s jedne strane asimilacija Jevreja u posljednjim godinama, koja se ispoljuje i u jezičkom pogledu, a s druge strane popuštanje religioznosti i s time nestanak smisla za religiozne pojmove. Mlada jevrejska generacija u Zagrebu, koja nije pošla putem asimilacije, naučila je, međutim, čitav niz hebrejskih riječi, koje označuju cionističke pojmove i koje su, naravno, starijoj generaciji bile nepoznate.

Razumije se da se zagrebački Jevreji u svom svakodnevnom govoru također služe nizom hebraizama, koji su sasvim prešli u hrvatski jezik i kojima se služe i ne-Jevreji, i ne slučeti da su te riječi hebrejskog porijekla (na pr. „jubilej”, „Sotona”, „subota” itd.). O takvim riječima govorit ćemo kasnije još opširnije.

Dok se u „jidiš” jeziku hebraizmi nalaze ispremiješani s njemačkim i ponekim slavenskim elementima, dotle zagrebački Jevreji upotrebljavaju hebraizme danas gotovo isključivo u kombinaciji s hrvatskim riječima, tako da nastaje poseban žargon, koji ima, kako ćemo vidjeti, i svoje gramatičke osobitosti.

Broj hebraizama kojima se služe današnji zagrebački Jevreji samo je neznatan dio onih hebraizama kojima su se služili njihovi očevi i djedovi, koji su, barem između sebe, govorili još njemački. Interesantno je promatrati, koji su se izrazi u toku vremena izgubili, pa ćemo stoga zabilježiti i one hebraizme kojima su se služile prijašnje generacije zagrebačkih Jevreja. Pored gorenavedenih uzroka nestajanja mnogih od tih izraza postoji još i jedan dalji važni uzrok, a to je prelaz zagrebačkih Jevreja od njemačkog jezika hrvatskom jeziku, koji ima sasvim druga gramatička pravila i kojemu je često veoma teško prilagoditi hebrejske riječi, naročito glagole. Tako su zagrebački Jevreji još prije nekoliko godina često upotrebljavali glagol „medabern” („govoriti”), koji su konjugirali u skladu s njemačkom gramatikom. Danas je taj izraz gotovo sasvim nestao, jer je nemoguće prilagoditi pojedine forme toga glagola (kao i svih ostalih glagola) hrvatskoj gramatici („medaberovati”?!). Svakako je to razlog da su hebrejski glagoli danas gotovo sasvim nestali iz govora zagrebačkih Jevreja (osim nekih iznimaka kao na pr. „hohme-cati”).

U govoru Jevreja, kako zagrebačkih tako i drugih, ima niz riječi koje su specifično jevrejske, mada nijesu hebrejskog porijekla. Jedna takva riječ je poznati izraz „nebih” („nebbich”), koju je teško prevesti na bilo koji drugi jezik i koja služi kao izraz žaljenja, i u supstantivnom smislu (otprilike u značenju „jadnik”), i u adverbijalnom smislu (otprilike u značenju „nažalost”). Ta riječ, međutim, nije hebrejskog porijekla, iako ima filologa koji je svode na hebrejski korijen „navuh”, što znači „zalutao”, „smeten” (upoređi naslov Majmonidesova djela „More nebuhim” („Vođa zalutalih”). Ima filologa koji svode ovu riječ na slovenski korijen, dok neki misle da je ona nastala iz njemačke fraze „Nie bei euch!” Takvih ćemo izraza naći više.

U jeziku zagrebačkih Jevreja nalazimo ne samo pojedine hebraizme nego i neke fraze odn. poslovice, koje sadržavaju hebrejske riječi i koje su u tom obliku poznate u čitavom jevrejskom svijetu. Takvim se frazama, međutim, nećemo pozabaviti na ovom mjestu.

Kako izgovaraju zagrebački Jevreji hebrejske riječi

Kao što je poznato, postoje dva načina izgovaranja hebrejskih riječi: sefardski i aškenaski. Najbitnije su razlike slijedeće:

Sefardi izgovaraju *kamac gadol* kao *a*, a Aškenazi kao *o*,
Sefardi izgovaraju slovo *tav* kao *t*, a Aškenazi kao *s*,
Sefardi naglašavaju većinu riječi na posljednjem slogu, Aškenazi nikada.

Jednako kao Sefardi izgovaraju hebrejske riječi i nejevrejski hebraisti, a sefardski način izgovora je i u Izraelu zvaničan.

Ima međutim i među Aškenazima raznih načina izgovaranja. Tako jedni izgovaraju *kamac gadol* kao *u*, a ne kao *o*. Slovo *holam*, koje i Sefardi i Aškenazi redovito izgovaraju kao *o*, izgovaraju Aškenazi ponegdje kao *oj*, a ponegdje kao *au*.

U izgovoru zagrebačkih Aškenaza ne nalazimo nekih specifičnosti. U zagrebačkoj jevrejskoj školi, koja je postojala do god. 1941, učila su djeca normalni aškenaski izgovor, a isti način izgovaranja primjenjivao se i u bogoslužju zagrebačke jevrejske općine. Zagrebački Jevreji, koji su polazili jevrejsku školu u Zagrebu, izgovaraju dakle hebrejske riječi na ovaj način. Oni Jevreji, međutim, koji su kasnije došli u Zagreb, služe se onim izgovorom koji je uobičajen u mjestu iz kojega su došli. Stoga se nađu još i danas pojedinci koji izgovaraju hebrejske riječi na način koji je ponešto različit od zagrebačkoga izgovora.

Iako u ovoj studiji ne govorimo o jeziku zagrebačkih Sefarda, ipak treba naglasiti da i zagrebački Aškenazi primijenjuju posljednjih godina često sefardski način izgovaranja i to, kako je već rečeno, uglavnom u vezi s pojmovima s područja cionizma ili u vezi sa životom u Izraelu. Tako se uvijek izgovaralo „Keren kajemet”, a ne „Keren kajemes”, „Omanut”, a ne „Omonus” ili „Omones”, itd.

Ali kao što su se u „jidiš” uvukle izvjesne jezičke korupcije, isto tako su se pojavile brojne korupcije i u hebrejskim riječima zagrebačkih Jevreja. Te su korupcije gotovo identične, iz čega možemo zaključiti da su te riječi došle ovamo preko „jidiš” jezika. Sigurno je, naime, da su mnogi Jevreji koji su došli u Zagreb iz drugih krajeva, prije toga govorili „jidiš”, pa su se i kasnije u Zagrebu služili tim jezikom, barem u svojem užem obiteljskom krugu, tako da su i njihova djeca, iako su već bila rođena u Zagrebu, naučila pojedine izraze u njihovoj korumpiranoj formi. To je ujedno razlog da je većina zagrebačkih Jevreja preuzela neke osobitosti „jidiša”, kao na pr. izgovor slova *holam* kao *e* (na pr. „eces” umjesto „ecos” odn.

„ecot”), nadalje izgovor slova kamac gadol u posljednjem slogu imenica ženskoga roda kao e (na pr. „gevure” umjesto „gevuro” odn. „gevura”), zatim izgovor slova šuruk kao e (na pr. „boher” umjesto „bohur” odn. „bahur”) itd.

Hebrejske riječi, upotrebljavane u hrvatskom jeziku, imaju samo dva roda: muški i ženski. Nijedna se imenica ne upotrebljava kao neutrum, kao što ni u hebrejskom jeziku nema srednjega roda, nego samo maskulinum i femininum. Razlog te pojave nije nikako u nedostatku srednjega roda u hebrejskom jeziku, jer Jevreji, koji govore njemačkim jezikom, upotrebljavaju neke hebrejske riječi kao neutra (na pr. „das Rachmones”), nití se zagrebački Jevreji drže striktno roda koji ima pojedina riječ u hebrejskom jeziku. Štaviše, veoma često mijenjaju hebrejske riječi ovom prilikom svoj rod: tako je riječ „histadrut”, kada se upotrebljava usred hrvatskog govora, muškoga roda, mada je u hebrejskom femininum. To isto vrijedi za maloprije spomenutu riječ „rahmones”, koja je u originalu kao „rahmanut” ženskoga roda, a u Zagrebu se na pr. veli „imati s nekim veliki rahmones”. To vrijedi, uostalom, za sve riječi koje u hebrejskom završavaju na „-ut”, a u „jidiš” na „-es”. Ali ima i drugih hebrejskih feminina, koja u Zagrebu postaju maskulina. Tako se često čuje u Zagrebu fraza: „Dat ću ti dobar ece”, ili čak još pogrešnije „dobar eces”, mada je riječ „eca” ženskoga roda i kao takva se upotrebljava i u „jidišu” („ece”). Ovamo spada u riječ „dales”, koja se beziznimno u Zagrebu upotrebljava kao maskulinum (jednako kao i među Jevrejima koji govore njemački), mada je hebrejska riječ „dalut” femininum.

Izgleda da je kriterij za određivanje roda hebrejskih riječi kod zagrebačkih Jevreja analogija s hrvatskim riječima, u tom smislu da se smatraju imenicama ženskoga roda one koje završavaju na *a* (ukoliko se to *a* nije pretvorilo u *e*), te one koje označuju žensko biće. Mnoge takve riječi, kod kojih se slovo *a* na koncu pretvorilo u *e*, dobivaju danas opet slovo *a*. Tako na pr. se riječ „nekeva”, koja se u „jidišu” izgovara „nekeve”, u Zagrebu danas izgovara „nekeva”, pri čemu nije naglašen posljednji slog, kao što bi to trebalo biti, nego pretposljednji. Riječ „nešama”, jidiš: „nešome”, izgovara se u Zagrebu često „nešoma”. Time je naravski sačuvan karakter ženskoga roda. Deklinacija takvih riječi se vrši jednako kao deklinacija hrvatskih imenica koje završavaju na *a*. Analogno tome dekliniraju se i hebrejska maskulina na isti način kao hrvatska. Evo nekoliko primjera, iz kojih se vidi kako se u svakodnevnom govoru zagrebačkih Jevreja dekliniraju hebrejske riječi: „Velika mišpoha”, „U krugu svoje mišpohe”, „S čitavom mišpohom” itd. Ili: „Veliki koved”, „Bez imalo koveda”, „S velikim kovedom” itd.

Dok su zagrebački Jevreji još govorili njemački, oni su stvarali plural hebrejskih riječi na jednaki način kao što se stvara plural u hebrejskom jeziku, dodavši imenicama muškoga roda nastavak „-im”, a ženskim „-ot” odn. „-es”. Tako su nastali plurali „mezuzes”, „hazonim”, „jomtojvim”, „ganovim”, „bahurim”, dok se danas čuju

plurali „mezuze”, „hazoni”, „jontevi”, „ganevi”, „boheri”. Ali ima izvjesnih riječi, kod kojih se i danas tvori plural prema hebrejskoj gramatici, na pr. „eces”, „mecijes” itd., a pogotovo se ovako tvori plural kod novohebrejskih riječi (na pr. „halucim”, „olim”, „kibucim” itd.). Ali i tu se često griješi, i mi čujemo sasvim nemoguće forme kao posljedice krive deklinacije takvih plurala, na pr. „izgovor Sefardima”, „veliki kibucimi” itd., umjesto „izgovor Sefarda”, „veliki kibucim” ili „veliki kibuci”.

Interesantno je da se u posljednje vrijeme i nazivi nekih religioznih pojmova, osobito blagdana, sve više izgovaraju prema sefardskom odn. novohebrejskom izgovoru, tako „šabat” umjesto „šabes”, „roš hašana” umjesto „rošešone”, „šavuot” umjesto „ševues”, „Izrael” umjesto „Jisroel” itd. To isto vrijedi i za neka jevrejska imena, tako da se mladi Jevreji u Zagrebu više ne nazivaju iskvarenim imenima kao nekoć, nego se ta imena danas ispravno izgovaraju. Na mjesto imena Mojše, David, Šlojme, Šmule i Jajnkev stupila su danas imena Moše, David, Šelomo, Šemuel i Jakov. Prijašnji oblici upotrebljavaju se još samo s podrugljivom namjerom.

Nepoznavanje hebrejskog jezika kod današnjih zagrebačkih Jevreja dovelo je toga da se neki izrazi izgovaraju sasvim krivo. Tipični su primjeri riječi „roš hašana” i „roš hakahal”, koje se vulgarno izgovaraju „rošešone” odn. „rošekol”, dok se u Zagrebu danas često čuje oblik „rašešone” i „rašekol”, koji nemaju ama baš nikakva opravdanja.

Hebraizmi u govoru zagrebačkih Jevreja

Donijet ćemo sad popis onih hebrejskih izraza kojima su se nekoć služili i kojima se dijelom još i danas služe zagrebački Jevreji. Pri tome valja razlikovati oblike koji su se upotrebljavali u vrijeme kada su zagrebački Jevreji još govorili njemački, i oblike koji su se održali i u vrijeme kada su zagrebački Jevreji prešli na hrvatski jezik. Kod svake riječi donosimo najprije onaj prvi oblik, a zatim drugi (u zaporci). Ukoliko je koji od navedenih izraza danas napušten, označit ćemo to zvjezdicom ispred dotične riječi. Kod izraza koji se i danas upotrebljavaju u istom obliku kao nekoć, naveden je taj izraz jednostavno bez posebne oznake.

U pogledu transkripcije pojedinih hebraizama pridržavamo se pravila hrvatskoga pravopisa, te transkribiramo riječi slovima hrvatskoga alfabeta, pa i one riječi koje su se upotrebljavale u njemačkom govoru, dakle: „mahlojke” (a ne „machlojke”), „mešumed” (a ne „Meschummed”), „hucpe” (a ne „Chutzpe”) itd.

U ovom popisu nisu navedeni specifično jevrejski izrazi, koji potječu iz drugih jezika, a ne iz hebrejskoga, ili kojih je porijeklo nejasno. To su izrazi: „aprenoves” (od lat. „ora pro nobis”), „apikojres” (od grč. „Epikuros”), „benšen” (od lat. „benedicere”), „cidakl” (od njem. „zudecken”), „davenen” (porijeklo nepoznato, od engl.

„dawn“?), „honte“ (porijeklo nepoznato), „hojker“ (od njem. „Höcker“), „lajenen“ (od lat. „legere“), „napecen“ (od slav. „na peći“), „nebih“ (porijeklo nepoznato), „nevere“ (porijeklo nepoznato), „petite“ (porijeklo nepoznato), „parah“ (poljskog porijekla), „pacef“ (od grč. „prosopon“), „šolet“ (od tal. „scaldato“ ili franc. „chaud au lit“), „tajnecen“ (slav. od „tajna“).

Ne navodimo ni one novohebrejske izraze koji su se udomili posljednjih godina u vezi s razvojem cionizma, a osobito poslije osnutka države Izrael. To su, između ostalih mnogobrojnih izraza, slijedeći: „alija“, „erec“, „haluc“, „histadrut“, „hitahdut“, „keren kajemet“, „keren hajesod“, „kneset“, „kibuc“, „kvuca“, „ole“, „ozeret“, „šekel“ itd. Sve se te riječi danas izgovaraju i u Zagrebu potpuno pravilno, pa nije potrebno da ih pobliže nabrojimo i označimo njihovo značenje.

Ostale riječi donosimo u pojedinim grupama, prema tomu s kojega su područja.

1. Jevrejski blagdani

Erev, predvečerje subote i blagdana (erev = večer).

**Halemojd*, polublagdan (hol-hamoed).

Hanuka, blagdan posvete hrama.

Jontef (jom tov), blagdan (zapravo: dobar dan).

Jomkipur (jomkipur), dan pomirbe.

**Lagbojmer* (lagbaomer), 33 dan sefire, polublagdan usred vremena žalosti.

Pesah

Purim

Roš hojdeš (roš hodeš), blagdan mladača.

Rošešone (roš hašana), Nova godina

Sukes (sukot), blagdan sjenica.

Simhes tojre (simhat tora), blagdan radosti tore.

Šabes (šabat), subota.

**Šajne rabe* (hošana raba), 7 dan sukota.

**Šmini aceres* (šemini aceret), 8 dan sukota.

Ševues (šavuot).

Tišebov (tiša beav), 9 ab, dan žalosti.

**Zojin oder* (zajin adar), 7 adar, smrtni dan Mojsijev.

2. Molitve i obredi

Barmicve (barmicva), proslava vjerske punoljetnosti mladića sa 13 godina (zapravo: bar-micva = sin zakona).

Brohe (broha), blagoslov (beraha).

**Droše*, propovijed (draša).

**Gelile*, zamatanje tore (gelila).

**Gojmel*, molitva zahvalnica nakon izbjegnute opasnosti (gomel).

Haftore (haftora), završni odsjek kod čitanja tore (haftara).
 **Hagbe*, dizanje tore (hagbaha).
 **Hale*, blagoslov kod miješenja tijesta za kruh (hala).
Haskara, vidi Maskir!
Havdole (havdala), subotnja zaključna molitva.
Kadiš, molitva za pokojnike.
 **Kapore*, žrtveni obred u predvečerje jom kipura (kapara = oprost).
Kideš (kiduš), blagoslov vina u predvečerje subote i blagdane (kiduš = posveta).
 **Krišme*, molitva „Šema” prije spavanja, obično „krišme lajenen” (krijat šema = čitanje šema).
Lije, alije (aliya), poziv k tori (aliya = uspinjanje).
Maftir, posljednji pozvanik k tori (maftir = završilac).
Majriv (maariv), večernja molitva.
Maskir, molitva zadušnica (mazkir, od zahor, = sjećati se). Danas se više upotrebljava naziv *Haskara* od istoga korijena.
Mikve (mikva), ritualna kupelj.
Minhe (minha), poslijepodnevna molitva.
Minje (minjan), propisana desetorica za održanje bogoslužja (minjan = broj).
Mišeberah, blagoslov za određene osobe (mi šeberah = „onaj koji je blagoslovio”).
Musef (musaf), prijedopodnevna molitva u subotu i na blagdane.
 **Nign (nigun)*, melodija kod moljenja i čitanja tore (nigun = melodija).
Nile (neila), zaključna molitva na jom kipur (neila = završetak).
Seder, svečana večera u predvečerje pesaha (seder = red).
 **Sefire (sefira)*, brojenje dana između pesaha i šavuota (sefira = brojenje).
Sidre, sedre (sidra), tjedni odsječak tore.
 **Slijhes (selihot)*, molitve pokajnice (seliha = oprost).
Šahris (šaharit), jutarnja molitva (šahar = zora).
Šemoneesre, molitva koja se sastoji od 18 blagoslova (šemoneesre = 18).
Šnodern (šnodrati), darivati kod tore (šenodar).
 **Tajnes*, post (tanit).
 **Tilem*, psalmi (tehilim).
 **Zemires*, pobožne pjesme (zemirot).

3. Liturgijski pribor

**Arbekanfes*, komad platna s resama (cicit), koje pobožni Jevreji nose na grudima (arba kanfot = četiri ugla).
Barhes, pecivo iz bijelog brašna, posipano makom, za subotu i blagdane (beraha = blagoslov).
Cicis, rese na talitu (cicit).

Esrog, plod citrusa, upotrebljava se kod bogoslužja na sukot (etrog).

Gemore (gemara), tumačenje mišne, sastavni dio Talmuda.

Hagode (hagada), knjiga koja se čita kod sedera (hagada šel pesah), (hagada = priča).

Humeš, pet knjiga Mojsijevih (hameš = pet).

**Klej kojdeš*, ritualni pribor u hramu (klij = pribor, alat).

Lulev (lulav), paomina grana, upotrebljava se kod bogoslužja na sukot.

Mahzor, molitvenik za blagdane (mahzor = ponavljanje).

Maces (macot), kruh bez kvasca za pesah.

Megile (megila), biblijska knjiga koja se čita na purim (megila = svitak).

Menojre (menora), sedmokraka svjetiljka za hanuku.

Mezuze (mezusa), pergamentni svitak s biblijskim rečenicama, koji se pričvršćuje na dovratnik.

Parohes (parohet), zastor na škrinji, u kojoj se nalazi tora.

**Psom, psomim*, mirođije, koje se upotrebljavaju kod havdale (bsamim).

Sefer, svitak tore (sefer = knjiga).

Siderl (sidur), molitvenik za svaki dan (sidur = red).

Suke (suka), sjenica.

Šojfer (šofar), oinov rog, kojim se duva na roš hašanu.

Tales, talis, molitveni ogtač (talit).

**Tehine*, molitvenik na njemačkom jeziku za žene (tehina = molitva).

**Tenah*, Biblija, kratica za „tora, nevijim, ketuvim“.

Tojre (tora), nauka, u užem smislu 5 knjiga Mojsijevih.

Tvilem (tefilim), molitveno remenje (tefilin).

4. Vjerski i općinski funkcioneri

**Bal kore*, čitatelj tore.

**Bal tekije*, duvatelj šofara (baal tekija).

**Dajen (dajan)*, vjerski sudac.

Gabe (gabaj), počasni funkcioner u hramu itd.

Hazn (hazan), predmolitelj, kantor.

Melamed, učitelj.

Mojl (moel), obrezavatelj (mohel).

Morenu, počasni naslov za talmudskog učenjaka (morenu = naš učitelj).

Rebe, rabin (rav = učitelj). Rabinova žena se naziva *Rebecen*.

Rošekol (roš hakahal), predsjednik općine.

**Sojfer (sofer)*, čovek, koji piše tora svitke.

Šames (šamaš), poslužitelj u hramu.

Šoc-moc, vjerski funkcioner u malim općinama, (koji je u isti mah predmolitelj i rabin (kratica od šalijah cibur more cedek).

Šojhet (šohet), koljič.

5. Rađanje, vjenčanje i umiranje

- **Bejs ojlem (bet olam)*, groblje (bet olam = vječni dom).
Bris, bris mile, obrezivanje (berit = savez). Vidi također *Mile!*
Droše-dar, obično njem. „Droschegeschenk“, svadbeni dar (dra-
ša = propovijed).
**Get*, rastavno pismo.
Hasene, svadba (hatuna).
Hesped, žalosni govor, komemoracija.
Hosn, zaručnik, mladenac (hatan).
Hupe (hupa), baldahin, pod kojim se obavlja venčanje.
Jeled, dijete.
Kale, zaručnica, mladenka (kala).
Keveroves, grobovi roditelja, odn. njihovo posjećivanje (kever
avot):
Krije (krija), cijepanje ili razrezanje odijela u znak žalosti (krija
= razderanje).
Levaje (levaja), pogreb (levaja = ispraćaj).
**Maceve*, nadgrobni spomenik (maceva).
Mahtenes, mahteneste, međusobni rodbinski odnosi između mu-
ževljeve i ženine majke (mahtenet).
Malah hamoves, anđeo smrti (malah hamavet).
**Malenen*, obrezati (od glagola mol).
Mehutn, međusobni rodbinski odnosi između ženinog i mužev-
ljevog oca (mehutan).
**Mes*, mrtvac (met).
Mile (mila), obrezivanje.
**Mise mešune*, naprasna, neprirodna smrt (mita mešuna = pro-
mijenjena smrt).
Nedan, miraz.
Sude (suda), gozba prilikom obrezivanja (seuda = gozba).
Sadhen, ženidbeni posrednik, provodadžija (šadhan).
Šidah, ženidbena ponuda (šiduh).
Šive (šiva), sjedenje na podu u znak žalosti prvih sedam dana
nakon smrti roditelja ili djece (šiva = sedam).
**Šlojšim (šelošim)*, žalobni obredi kroz 30 dana nakon smrti ro-
ditelja i djece (šelošim = trideset).
Tahrim, mrtvačka odjeća.
**Tare (tahara)*, pranje mrtvacu.

6. Jelo i piće

- Aheln, jesti (ahal)*.
**Badkenen*, pregledati meso (badak).
**Batlen*, obično „Homec batlen“, odstraniti homec (batel = uni-
štiti).
**Bedike*, ritualni pregled mesa (bedika).
**Bodek*, pregledatelj mesa.

Hazer, svinja, svinjetina (hazir).

*Harojses, smjesa jabuka i oraha (za seder), (haroset).

Homec, jela priređena s kvascem, zabranjena za pesah (hamec).

Jajin, vino.

Kašern, učiniti uporabivim za jelo (od kašar = biti dozvoljen).

Kašrut, uporabivost jela.

Košer (kašer), dopušteno, uporabivo.

Lehem, kruh.

Maces (macot), kruh bez kvasca (za pesah).

Majim, voda.

*Mezumen, molitva poslije jela (obično „Mezumen benšen“) (od zimun = poziv, tj. na molitvu).

Mojce, blagoslov kod narezanja kruha (po riječi „moci“ u tom blagoslovu).

Mole, pijan (male = pun).

*Moror, gorke trave (za seder), (maror).

Šahaten, klati po ritualnim propisima (šahat).

Šashenen, piti (šata = piti).

*Šehite (šehita), ritualno klanje.

Šiker, pijan (šikur).

Šikures, pijanstvo, pijano stanje (šikarut).

Trefe (trefa), zabranjeno jelo, (trefa = razderano).

7. Razni jevrejski pojmovi

Balbos, općinar, čovjek koji ima svoje zvanje (baal-bajit = vlasnik).

Baldover, neprevodiv izraz (baal-davar = čovjek od riječi).

*Besamidraš, učiona, hram (bet hamidraš).

Bes din (bet din), vjerski sud.

Boher, mladić, osobito učenik talmudske škole (bahur).

Cadik, pravednik.

Elijenovi, prorok Ilija (Elijahu hanavi).

*Geneden (gan eden), raj.

Goles (galut), progonstvo, Dijaspورا.

Haver, drug.

Heder, osnovna škola (heder = soba).

Hevre (hevra), društvo, osobito „Hevra kadiša“ („Sveto društvo“).

*Hosid (hasid), pobožnik, hasid.

Ivre (ivrit), hebrejski.

Ješive (ješiva), talmudska učiona.

Kapores, uništeno, unesrećeno.

Kile, kehile (kehila), općina.

*Kol (kahal), općina.

*Kolecen (kolecati), razgovarati o općinskim stvarima (od kahal).

*Lamden, učenjak (lamdan).

Locele, šala, vic (vjerojatno od loc = šaliti se).
Luah, jevrejski kalendar (luah = tabla).
Mešijah (*mašijah*), Mesija.
Mogen Dovid (*magen David*), Davidova (šestokraka) zvijezda,
 (magen David = Davidov štit).
Mojše rabenu (*Moše rabenu*), naš učitelj Mojsije.
 **Mošel*, pripovijest, parabola (mašal).
 **Nedove*, dar (nedava).
 **Novi*, prorok (navij).
 **Pare*, faraon (faro).
 **Paskenen*, donositi odredbe u vjerskim stvarima (pasak = odrediti).
Pejes (*pajes*), zulufi (peot = rubovi, uglovi).
 **Posek*, biblijski citat (pasuk).
 **Psul*, griješka.
Šlahmones, šiljanje darova (mišloah manot = šiljanje udjela).

8. Pogrdni izrazi

Amhorec (*amhaarec*), neznanica, ignorant (am haarec = narod zemlje).
Azesponem, bezobrazan, drzak čovjek (azut panim = tvrdoća lica).
Barbotl, besposličar (bar = sin; batel = besposlen).
Beheme, marva, (u prenesenom smislu), (behema).
Ganev, kradljivac (ganav). Glagol: *ganvenen* (*ganvenati*), krasti.
 **Gojlem*, tup čovjek, idiot (golem = automat, figura od ilovače).
Hamer, magarac (u prenesenom smislu), (hamor).
Kelev, pas (u prenesenom smislu).
Klafte, kuja (u prenesenom smislu), brbljiva žena (aramejski = kalvta).
 **Mamzer*, kopile, bastard.
 **Mahšefete*, vještica (mahšefet).
 **Menuvl*, grdoba, ružan čovjek (menuval).
Mešuge, lud (mešuga).
Nekeve (*nekeva*), bludnica (nekeva = žena).
 **Nevele*, strvina (u prenesenom smislu), loš čovjek (nevela).
Roše, zao čovjek, antisemit (raša).
Šojte, glupan (šote).
Untam, nespretan čovjek, čovjek bez ukusa, njemačka negacija od tam (taam = ukus, spretnost).

9. Trgovački izrazi

Bovl, loša roba (porijeklo nejasno, možda od bavel, Babilon, pojam svega zla po shvatanjima starih Jevreja).
 **Kojne*, kupac (kone).

Mecije (mecija), jevtina roba (mecija = nadena stvar).
Mehule, propao, uništen.
Mešalemen, platiti (šalem).
 **Mišpetn*, pravdati se, parničiti (mišpat = pravo).
Mos, novac (maot).
Ojšer, bogataš (ošer).
Parnose (parnosa), dohodak, zarada (parnasa).
Plejte (plajte), bjegstvo, bankrot (plejta).
Revah (rebah), korist, dobitak. Često „haki revah” (zapravo: „hakil revah”, čisti dobitak).
 **Shojre*, roba (sehora).
Šahern (šahrovati), trgovati (sahor).
Tinef, nečist, bezvrijedna roba (tinuf = blato).

10. Kršćanstvo

Galah, katolički svećenik (galah = obrijani).
Goj, ne-Jevrejin. Ženski oblik: *gojte* (goj = narod).
Mešumed (mešumad), pokrštenik.
Šegec, kršćanski mladić.
Šikse (šiksa), kršćanska djevojka.
Šmadn (šmadovati), pokrstiti se.

11. Bolesti

**Halošes*, nesvijest (halašut).
 **Hereš*, gluh.
 **Hojle*, bolesnik (hole).
 **Kadohes*, groznica (kadahat).
Mešuge, lud (mešuga).
 **Refue*, lijek, izliječenje (refua).
Šigan, ludilo (šigaon).

12. Uzrečice

Alevaj (halvaj), dao bog! (halvaj).
Avade (evade), sigurno (vadaj).
Dafke, za inat (dafka = samo, isključivo).
Ejšer, možda (efšar).
Holile, bože sačuvaj (halila). Često: „holile vehas” (has = bože sačuvaj).
Lav, ne (lo, lav).
Lehajim, na zdravlje! (hajim = život).
Oser, nikako! Često prema mađ. „az oser” (asur = zabranjeno).
Os pos, sasvim točno (ot beot = slovo po slovo).

Šekoah, otprilike: srećno bilo! (jišar kohaha = neka ti snaga ostane!)

*Šivre lev, tuga, žalost (šivre lev = razderanje srca).

Tomer (toma), možda (tomar).

13. Apstraktni pojmovi

Bilbl, podvala (bilbul = iskrivljenje činjeničnog stanja). Često „šeker bilbl”, lažna podvala.

Cedoce (cedoka), dobročinstvo (cedaka).

Cores, bijeda, brige (carot).

*Dajges, brige, strah (deagot).

Dales, siromaštvo (dalut).

*Derek erc, pristojno ponašanje.

Ece (eca), savjet.

Emes, istina (emet).

*Gajve, oholost (gaava).

Gevure (gevura), snaga izdržljivost.

Harote, pokajanje (harata).

Havruse, prijateljstvo, zajednica (aramejski = havruta).

Hohme, mudrost, razbor (hahma).

Hucpe (hucpa), bezobraznost, drskost.

*Jihes (jihus), otmjeno porijeklo.

*Kojah, snaga (koah).

*Kojhev, sreća (kohav = zvijezda, sudbina).

Koved, čast, ugled (kavod). Od toga: behoved, dostojanstveno, i mehaved, na čast.

Mazl, sreća (mazal = zvijezda, sudbina).

Menuhe, mir (menuha).

Micve (micva), vjerska zapovijed, dobro djelo.

Mojre, strah (mora).

*Nahes, mir, udobnost, uživanje (nahat). Od toga glagol benahecn.

Nekome, zloradost (nekama = osveta).

Nešome, duša (nešama).

*Noe, radost, užitak (hanaa).

Rahmones, milosrđe, sućut (rahmanut).

*Rigze, svađa (od glagola ragoz = uzбудiti se).

*Riše, nepravda (od glagola raša = griješiti, obijediti).

Sehel, razbor, pamet.

Simhe (simha), radost, veselje.

*Sine, mržnja (sina).

*Sod, tajna.

Sof, konac, završetak.

Škojrim, laži (škarim).

Štike, šutnja (štika). Često: beštike, tiho, potajno.

Štus, glupost (štut).

Tahlis, konačni cilj (tahlit = konac).

**Tarbes*, kultura, odgoj (tarbut).

**Z'hije*, pravo, prednost (zehija).

**Z'hus*, zasluga (zehut).

14. Opći pojmovi

Balmehome(r), vojnik (baal-milhama = čovjek rata).

**Batlen*, besposličar, ljenčina (batlan).

**Behor*, prvorođenac.

**Besule*, djeвица (betula).

Brojgez, uvrijeđen (berogez).

Dabern, govoriti (daber). Često: *medabern* (medaber).

**Gešem*, kiša. Često: *gešenen*, kišiti.

Gezere (*gezera*), uzbuna, afera (*gezera* = zapovijed, progon).

Hajes, život (hajim).

Halhenen, ići, otići (halah). Također *hojlahn* i *telahn*.

Hapn (*hapati*), uzeti, uhvatiti (hafan = uzeti punu šaku nečega).

Hargenen, tući, ubijati (harag).

Hohem (*haham*), mudrac, pametan čovjek.

Hojšeh, tmina, mrak (hošeh). Često: „*hojšeh micrajim*” (egipatski mrak).

**Holem*, san (halom). Od toga glagol *hojlemen*, sanjati.

**Jeruše*, baština (jeruša).

Jofe, lijep (jafe).

Jom, dan.

**Jošenen*, spavati (jašon).

Kinim, uši, gamad.

Kol, glas.

**Kvedes*, težina (kvedut).

Levone, mjesec na nebu (levana).

Lošn, jezik (lašon).

Mahlojke (*mahlojka*), svađa, razdor (mahaloket).

Majse, stvar, pripovijest (maase = djelo, rad).

Makes, udarci, batine (makot).

**Malke*, kraljica (malka).

**Maskil*, naobražen čovjek.

Medabern, vidi Dabern!

Medine (*medina*), kraj, pokrajina.

Melah (*meleh*), kralj.

Melohe, rad, posao (melaha).

Mešores, sluga (mešaret).

Mevin, poznavalac, stručnjak.

Mis, gadan, ružan (aramejski, meis = odvratan).

Mišpohe (*mišpoha*), obitelj (mišpaha).

Mojhl, opraštajući (od glagola *mahal*). Obično „biti mojhl”, oprostiti.

**Nojkem*, osvećujući se (od glagola *nakam*). Obično „biti nojkem”, osvetiti se.

**Ojrah*, gost (oreah).

Ojsenen, raditi (aso).

Patern, osloboditi se nečega (patar). Od istoga glagola particip *poter* (osloboden od nečega).

Ponem, lice (panim).

**Roenen*, gledati (rao).

Ruah, duh.

Sojne, *sone*, neprijatelj.

Srokenen, zaudarati (od korijena *sarah*).

Srore, gospodar (srara = gospodstvo).

Šajle, pitanje (šeela).

Šelijah, glasnik, poslanik (šalijah).

Šmonces, trice, gluposti, nevažne stvari. Možda od istoga korijena kao i slijedeća riječ (šmua).

Šmus, razgovor (šmua = vijest, novost). Glagol *šmuzn*, razgovarati.

Šofl, otrcan, neugledan (šafal = nizak, neznatan).

**Šojfet*, šofet, sudac.

**Šojmer*, čuvar (šomer).

Tam, ukus, spretnost (taam). Protivno: *untam*.

Tohes, stražnjica (tahat).

Tov, dobar.

T'šuve, odgovor (tešuva).

Ovaj popis sigurno nije potpun i vjerojatno će se naći još niz hebraizama kojima se služe zagrebački Jevreji, a koji ovdje nisu spomenuti. No valja imati na umu da je ovo prvi pokušaj registriranja ovih izraza, pa prema tome je moguće da je izostao neki izraz, iako smo mišljenja da su barem najvažniji i najrašireniji izrazi obuhvaćeni u ovom popisu.

Veoma je instruktivno promatrati, koji su se hebraizmi tokom vremena izgubili iz govora zagrebačkih Jevreja, odnosno koji su se sačuvali do danas. Ako idemo po pojedinim grupama, označenim u ovom poglavlju, možemo reći da se najviše hebraizama sačuvalo u uzrečicama, u trgovačkim izrazima, u pogrđama i, razumije se, u velikoj grupi religioznih pojmova u vezi s rađanjem, vjenčanjem i smrću. Naprotiv se među nestalim hebraizmima nalaze u prvom redu neki specifično jevrejski pojmovi, pa neki apstraktni pojmovi, zatim nazivi vjerskih funkcionera i konačno nazivi bolesti. Općenito možemo reći da je danas otprilike jedna trećina svih navedenih hebraizama napuštena u govoru zagrebačkih Jevreja, dok je dobar dio od preostale dvije trećine danas promijenio svoj oblik, prilagodivši se sve više duhu hrvatskog jezika.

Hebraizmi u govoru zagrebačkih ne-Jevreja

Upotreba ponekih hebraizama u svakodnevnom govoru nije nipošto specifična pojava kod zagrebačkih ne-Jevreja. Kao što je već istaknuto, vidimo tu pojavu i u drugim gradovima i mjestima gdje jevrejsko pučanstvo živi pomiješano s nejevrejskim. Naročito u gradovima u kojima se govori njemački, prešlo je mnogo takvih hebrejskih elemenata u govor ne-Jevreja, što je sigurno uvjetovano time što „jidiš” i njemački jezik imaju mnoge zajedničke crte, prije svega gramatičke osobine. Kod slavenskih je jezika, međutim, takvo stapanje kudikamo teže.

Putevi kojima su hebrejske riječi došle u govor ne-Jevreja dvojak su. Kršćani su primili velik niz takvih riječi preko Biblije, dok je u novije vrijeme sve tješnji kontakt između Jevreja i ne-Jevreja imao za posljedicu da su ne-Jevreji prihvatili i mnoge izraze koji nemaju nikakve veze s Biblijom ili crkvom, nego služe za izražavanje svakodnevnih pojmova. U tom pogledu bila je od važnosti velika uloga Jevreja u trgovini i prometu, te u nauci. Valja istaknuti da je i velik broj kršćanskih imena hebrejskog porijekla. Takva imena nalazimo često i kod zagrebačkih ne-Jevreja.

Za jedan dio hebraizama, kojima se služe zagrebački ne-Jevreji, možemo ustvrditi da im je značenje i hebrejsko porijeklo poznato. No ima i hebraizama koji se iz dana u dan upotrebljavaju, a da onaj koji ih upotrebljava i ne sluti da su te riječi hebrejskog porijekla. Ima nadalje hebraizama kojima se služe ne-Jevreji bez zle namjere, dijelom da ugone Jevrejima sa kojima razgovaraju, dijelom jer im je upotreba tih riječi prešla u krv pod utjecajem stalnoga saobraćaja s Jevrejima. Ima, međutim, i hebraizama koje upotrebljavaju ne-Jevreji s očitom antisemitskom tendencijom ili barem u ironičnom smislu. Takvi se hebraizmi najčešće primjenjuju kod pričanja takozvanih „jevrejskih” a ustvari antisemitskih viceva, gdje je govor o Izaku, Moricu, Sari i drugim ličnostima s biblijskim imenima, o „rebeu” i „rebecenki”, gdje je svaki Jevrejin „ganev” ili đde u najmanju ruku sa svojim „rebahom”. U takvim neukusnim anegdotama često se, uz veliku dozu antisemitizma, ispoljuje prilično poznavanje jevrejskog folklora i „jidiš” rječnika. Zanimljivo je da ne-Jevreji čuju ovakve pošalice većinom u jevrejskom društvu, gdje ih sami Jevreji pričaju kao „jevrejske locelah”, mada su to ustvari sasvim prosti produkti antisemitizma. Čak su prije rata izvjesni naši humoristički časopisi redovito donosili ovakve „šale” u rubrici „Židovski humor”.

Broj hebraizama u hrvatskom jeziku prilično je velik. Ovdje nećemo navesti neke čisto hebrejske geografske nazive, koji su svakom kršćaninu poznati (Betlehem, Galileja, Jerusalem, Kapernaum itd.), mada je značenje tih naziva uglavnom nepoznato. Od ostalih hebrejskih naziva u vezi s kršćanstvom navodimo samo neke najvažnije: *Amen* (istina je), *Haleluja* (hvalite boga), *Hosana* (hošia na = pomozi!), *Kerub*, *Mesija* (mašijah, pomazanik), *Misir* (micrajam),

Egipat), *Opat* (od av = otac), *Pasha* (pesah), *Rabi* (moj učitelju), *Sotona* (satan), *Seraf* (saraf), *Subota* (šabat), *Zebaot* (cevaot, pridjevaka boga, tj. bog vojska).

Često se citiraju i Isusove riječi: „Eli, eli, lama azavtani?” („Bože, bože, zašto si me napustio?”), a konačno je hebrejskog porijekla i samo ime *Isus* (Ješua).

Ali i pored ovih religioznih izraza ima niz hebraizama koji potječu iz Biblije i koji su kao i drugdje tako i u Hrvatskoj ušli u svakodnevni jezik. To su među ostalima: *Belzebub* (baal zebub, zapravo: bog muha), *Eden* (raj), *Jubilej* (jovel), *Mamon* (aramijski: blago, novac), *Menetekel* (zapravo: brojeno i odvagnuto. Upotrebljava se u značenju „prijetnja”), *Tohuvabohu* (pusto i prazno).

Hebrejskog su porijekla nadalje izrazi: *kabala*, *Talmud*, pa čak i često upotrebljavana riječ *lazaret*, koja potječe od imena Lazar, aramejskog oblika hebrejskog imena Eleazar.

Jevrejska odn. biblijska su imena veoma omiljena među Hrvatima, pa ih nalazimo i u Zagrebu u velikom broju. Najpoznatija takva imena jesu: *Adam*, *Benjamin*, *Daniel*, *David*, *Emanuel*, *Eva*, *Gabrijel*, *Ilija*, *Ivan*, *Izabela*, *Jakov*, *Josip*, *Judita*, *Lazar*, *Lea*, *Magdalena*, *Marija*, *Matija*, *Mihael*, *Rafael*, *Rut*, *Suzana*, *Šimun*, *Tamara*, *Zaharija*. Mnoge zagrebačke djevojke, koje ponosno nose imena *Suzana* i *Tamara*, ne slute da prvo ime znači na hebrejskom jeziku „lilijan”, a drugo „paoma”.

Posljednjih godina sve se više služe zagrebački ne-Jevreji nizom hebraizama, koji su odavno u upotrebi kod njihovih jevrejskih sugrađana i koje smo među ostalima naveli u prošlom poglavlju. To su slijedeći izrazi: *baldover*, *bowl*, *eces*, *ganev*, *gezeres*, *goj*, *hammer*, *jontef*, *košer*, *locelah*, *maces*, *mahlojka*, *mešuge*, *mišpoha*, *nebohant* (od riječi „nebih”), *pajes*, *plajte*, *revah* (obično u obliku „rebah”), *rebe*, *šiker*, *šmonces*, *šmus*, *tinef*. Nastale su čak neke riječi, kojima se sami Jevreji ne služe, na pr. *maušlati* (od imena Moše, Mauše, u smislu: govoriti na jevrejski način), ili naziv *pajkeles* (umjesto *pajes*, peot). Te se riječi upotrebljavaju u ironičnom odnosno pogrdnom smislu, kao što ne-Jevreji često upotrebljavaju u pogrdnom smislu i druge hebraizme kao *baldover*, *gezeres*, *mišpoha*, *nebohant*, *plajte*, *rebah*, itd.

Neobično popularan je u Zagrebu izraz *pajzl*, kojim se označuje mala gostionica najgore kategorije. Taj je izraz došao u Zagreb preko Beča, gdje se on u obliku „Beisl” upotrebljava s istim značenjem. Ustvari je ta riječ hebrejskog porijekla, i to njemački determinativ hebrejske riječi *bajis* (bajit, tj. kuća). Od toga istoga korijena potječe uostalom i slovenska riječ „bajta”.

Ovaj nam posljednji primjer ujedno pokazuje, na koji način dolaze ponekad hebraizmi u govor ne-Jevreja. Ali u isti mah vidimo također kako se takvi izrazi korumpiraju i kako na koncu nastaju sasvim nove riječi, koje jedva odavaju svoje prvobitno porijeklo.

Uz ovakve jezičke novotvorevine, koje su uostalom veoma malobrojne, nestaju međutim pomalo drugi hebraizmi, jednako kod

ne-Jevreja kao i kod Jevreja. Pretežna većina današnjeg nejevrejskog stanovništva grada Zagreba ne poznaje nijedan od gore navedenih hebraizama, izuzev jedino one biblijske izraze koji su sasvim prešli u hrvatski jezik, kao što su jubilej, Sotona, subota, amen itd. Svi ostali izrazi održali su se jedino kod onih ne-Jevreja koji su po rodbinskim, prijateljskim ili poslovnim vezama povezani s Jevrejima, i kod onih koji svoje znanje o Jevrejima crpu iz njemačke antisemitske literature, koja obiluje hebraizmima svake vrste, najviše pak onima što po mišljenju antisemita predstavljaju za Jevreje najteže uvrede. Ali i ta je literatura danas gotovo sasvim nestala, a time je usahlo jedno važno vrelo, iz kojega su se zagrebački antisemiti napajali „judaističkim” znanjem.

Zaključak

U ovoj smo studiji pokazali da se u svakodnevnom govoru zagrebačkih Jevreja sačuvao velik broj hebraizama. Iako je broj tih hebraizama u posljednje vrijeme prilično opao, ipak su se otprilike dvije trećine ušćuvala do današnjega dana, — dokaz da jevrejska svijest i tradicija nijesu nestale kod zagrebačkih Jevreja. Popis tih hebraizama s oznakom specifičnog načina izgovaranja omogućit će budućim istraživačima da odrede porijeklo zagrebačkih Jevreja, koji su u prošlosti s raznih strana došli u taj grad.

Ali i u govor zagrebačkih ne-Jevreja ušao je priličan broj hebrejskih izraza, dijelom preko Biblije i kršćanske crkve, dijelom putem direktnog kontakta sa jevrejskim sugrađanima. Samo neznatan broj zagrebačkih ne-Jevreja upoznao je te izraze putem antisemitske literature. Svakako je zanimljiva pojava da su mnogi zagrebački ne-Jevreji prihvatili te izraze, i to uglavnom intelektualni krugovi. Mi možemo iz toga zaključiti da zagrebački Jevreji nikada nisu živjeli odijeljeno od svoje nejevrejske sredine, nego da je postojao prilično uzak kontakt u društvenom, poslovnom i obiteljskom životu. Kao što vidimo utjecaj Jevreja grada Zagreba na njihove sugrađane u jezičkom pogledu, tako isto je postojao i postoji još i danas utjecaj u kulturnom pogledu uopće. Udio Jevreja u kulturnom razvitku grada Zagreba do sada je malo istražen. Svakako će budući kulturni historičar zagrebačkih Jevreja morati kod svojih istraživanja povesti računa i o jezičkom utjecaju zagrebačkih Jevreja na njihove nejevrejske sugrađane. A ovom do sad posve neistraženom pitanju posvećena je ova studija.